

A Kistarcsai Központi Internálótábor történeti előzményeinek feltárása 1949-ig

RUZSA BENCE

Bevezetés: a témaválasztás indoklása

A címben hivatkozott téma részletesebb tárgyalása előtt fontos néhány gondolatot fűzni ahhoz a – nem alaptalanul – felmerülő kérdéshez, hogy egy, a jelenkori magyar történettudomány által gyakran vizsgált, többféle politikai környezetben felhasznált, alapvetően büntetés-végrehajtási célokat szolgáló (és ebből adódóan fokozott kutatói érdeklődésre és publikációs aktivitásra számot tartó) intézmény szervezettörténetének milyen újfajta aspektusait lehet a már meglévő tanulmányokon felül még feltárni. Erre a kérdésre az *Egy évszázad Kistarcsán*¹ című monografikus munkámra utalva válaszolnék az alábbi két szempont felvetésével:

- a) a kutatás tárgyát képező létesítmény funkcionalitásának időközi jóval meghaladja azokat az ismertebb, a 20. században egymást követő történelmi korszakokat, amelyekről általában véve a kapcsolódó szakirodalmi hivatkozások beszámolnak, vagyis az 1938 előtti, illetve az 1957 utáni időszak általában kisebb relevanciával szolgált a vizsgálatok során,
- b) a téma feldolgozása kapcsán lehet azzal szembesülni, hogy kistarcsai tábor – függetlenül a funkciójából adódó izolált voltától – a település központi területén lokalizálódott, ebből adódóan pedig komoly helytörténeti beágyazottsága volt, amelynek forrásbázisai kevésbé szolgáltak alapjául a korábban készült publikációknak.

A fent említett monográfia elsődleges célja az alapvetően 1907–1995 közötti időkörhöz kapcsolódó primer forráscsoportok feltárása és történeti forráselemzése, továbbá a szekunder források szintetizálása révén egy hosszadalmas – közel száz évet magában foglaló – (mikro)történeti eseménysor bemutatása volt, kidomborítva belőle az eddig kevésbé ismert részletfolyamatokat.

Jelen tanulmány az 1949-ig bezáródóan lezajlott események vonulatának főbb állomásait igyekszik bemutatni.

Helytörténeti megközelítés: az előzmények feltérképezése

A történelmi előzményekhez hozzátartozik az a 19. század végi meggondolás, amely szerint a Budapesttől keletre fekvő településeket (vagyis Csömört, Kistarcsát, Kerepest, Mogyoródot, illetve Gödöllőt) közvetlen vasúti kapcsolatba kell hozni a fővárossal. 1887 márciusa és 1911 áprilisa

¹ A 2015–2019 KÖZÖTT ZAJLÓ KUTATÁS EREDMÉNYEIT A KISTARCSAI KULTURÁLIS EGYESÜLET KIADÁSÁBAN 2020-BAN MEGJELENT, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP KÖNYVKIADÁSI KOLLÉGIUMA ÁLTAL IS TÁMOGATOTT MONOGRÁFIA FOGLALJA ÖSSZE.

között három ütemben megépült a Keleti pályaudvart Gödöllővel összekötő, összesen 26,7 kilométer hosszúságú vasútvonal, melyet az első szakasz átadása után egy ideig még gőzüzemben működtettek, majd 1908-tól elkezdtek villamos üzemre átalakítani.² A vasútvonal engedélykirataival rendelkező Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (BKVT) saját leányvállalataként hozta létre az 1907. február 8-án tartott alakuló ülésen a Gép- és Vasútfelszerelési Gyár Rt.-t, gyárüzeméhez Kistarcsán vásárolt telket – a helyi érdekű vasút nyomvonalának közelségében.³ A teleplétesítési engedélyét 1907. március 26-án kapta meg a Gödöllői Királyi Járásbíróságtól.⁴ A BKVT ezzel látta megvalósíthatónak a villamosított vonal üzemelését biztosító motor- és pótkocsik gyártását. A céghez szerződő munkások számára azonban szükséges volt egy olyan állandó lakhelyet biztosítani a gyár környezetében, ahol családjukkal letelepedhetnek. Nem ismertek pontosan az építkezés körülményei, azonban az összesen tizenöt épületből álló, úgynevezett kistarcsai munkáskolónia építését valószínűleg a létesítést követő néhány évben még folyamatban volt, mivel a telepet alkotó 14 épületből még csupán 10 szerepelt (akár csak tervezet formájában) egy 1910 szeptemberében keltezett építési helyszínrajzon.⁵

Az I. világháborút követően a gyár életében jelentős változások történtek. Már a háború évei alatt igyekezett más járműtípusok gyártásába is bekapcsolódni. A Székesfővárosi Közlekedési Vállalat számára például egy autóbust készítek az 1915 márciusában elindított első fővárosi menetrendszerű autóbuszvonalhoz, de a járműkonstrukció megbízhatatlan működése és sorozatos technikai problémái miatt rövid időn belül forgalmon kívül helyezték, a gyár ezen iparág területén való pozicionálódása pedig lekerült a napirendről. Ígéretesnek tűntek még a NOVA motorkerékpárok kifejlesztésére irányuló törekvések is, amelyről az *Automobil-Motorsport* fényképekkel kiegészített, terjedelmes ismertetést közölt.⁶ A meginduló kezdeményezés a tömeggyártás szakaszába már nem tudott továbblépni: a világháborút követő vasúthálózati és nyersanyagforrási viszonyok átalakulása nyomán, a húszas évek közepétől a Ganz-Danubius Rt. politikai-gazdasági érdekeinek érvényesítése mentén fúzióra lépett több konkurens vállalattal – így a kistarcsaival is – annak az elgondolásnak a szellemében, hogy így lehet a hazai és a nemzetközi versenyképességet megőrizni.⁷ Végso soron a 1927. június 30-án tartott rendkívüli közgyűlésen mondták ki a gyár beolvadását, amelyet a Ganz július 11-i közgyűlésén támogatott.⁸ Ezzel a gyár munkásainak jelentős része elvesztette munkáját, a telepen működő üzemegységeket egy épület

² BALÁZS, 1989. 32–37.

³ KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ, 1907. 18. sz. 353.

⁴ MNL OL Z 425 - F - 50. Telepi engedély és gyári munkarend, 13–17.

⁵ MNL OL Z 425 - F - 50. A Gép- és Vasútfelszerelési Gyár által Kistarcsán a 479–452. hrsz. telkén építendő munkáslakóháztelep helyszínrajza

⁶ AUTOMOBIL-MOTORSPORT, 1927. 6. sz. 29–31.

⁷ SZILÁGYI–TÖRÖK, 1965. 15.

⁸ KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ, 1927. 40. sz. 861–862.

kivételével lebontották, az ebből származó törmelék anyagot kiárusították a gépekkel együtt. A munkáskolónia nagy része is kiüresedett, csupán néhány épületben maradtak ideiglenesen bérlők.

A Kistarcsai Kiegészítő Toloncház működése (1938–1944)

Az 1930-as évek folyamán több, sikertelen próbálkozás volt a gyár telepének (és így közvetetten a munkáskolónia) értékesítésére. Az első információ azzal kapcsolatban, hogy ez utóbbi területe hogyan került a Belügyminisztérium tulajdonába, a Ganz Rt. adás-vételi ügyleteinek irataiból derült ki. Egy 1938 októberében keltezett levél szerint, melyben a Kistarcsai Fésűsfonógyár Rt. kért a Ganztól felvilágosítást, tettek említést arról, hogy tudomásuk szerint a Magyar Királyi Rendőrség Vidéki Főkapitánysága a Kincstár számára a 475. telekkönyvi betétben felvett 479/19. helyrajzi számú ingatlant és a rajta lévő III–VIII. és XII–XIV. számú épületeket (melyek a helyszínrajzzal összevetve pontosan a később ismert internálótábor területét adják ki) meg kívánja vásárolni. A Ganz Rt. 1938. október 26-i válaszlevelében megerősítette ezeket az értesítéseket.⁹ (A területet aztán 1942 őszén ingatlanok kisajátításával kívánták kibővíteni.¹⁰)

Hivatali szinten először Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter Tasnádi Nagy András igazságügyminiszterhez címzett, 1938. november 21-én kelt átiratában tesz említést a toloncház létrehozása körüli ügymenetről:

„A felállítandó kiegészítő toloncházakban elhelyezésre kerülő őrzeteseke őrzési módjának részletes szabályozásával kapcsolatban részben gazdaságossági, részben az őrzet nagyobb biztonságát nyújtó célszerűségi szempontokat tekintve kívánatosnak mutatkozik, hogy az őrzet módja a német birodalmi gyűjtőtáborok rendszere szerint valósíttassék (sic!) meg.

Kistarcsán egy ilyen kiegészítő toloncház építése most van folyamatban, mely építmény a tartósabb rendőri őrzet alatt állók elhelyezésére fog szolgálni. E létesítmény már az említett őrzési rendszer szempontjainak figyelembe vételével épül. E rendszer mellőzve az őrzeteseke cellaszerű elhelyezését az őrzetesekeknek a magam kő és drótkerítéssel körülvárt telep határain belül szabad mozgást biztosít, úgybogy az őrzetesekeknek a telep területén való viselkedése csupán a megfelelően elhelyezett őrtornyokban levő figyelő őrk ellenőrzése alatt áll. Esetleges zendülés vagy tömeges kitörési kísérletek meggátolására az őrtornyokban gépfegyver lenne elhelyezve, amellyel a toronyból őrzött területsáv szóró tűz alá vehető. A kerítésfalon át való szökés meggátolását a fal mentén belülről elhelyezett magas feszültségű villanyárammal telített drótakadály is biztosítaná.”¹¹

Hivatalos forrásként ezen túlmenően csak az 1938–1939. évi állami zárszámadásban jelenik meg az intézmény, amelynek létrehozására a rendőrség költségvetésének terhére a Belügyminisztérium 200.000 pengő összeget különített el.¹² Ennél a tételnél megjegyzésként szerepel az alábbi lábjegyzet:

⁹ MNL OL Z 425 - F - 51. Levelezés a Ganz Rt. és a Kistarcsai Fésűsfonó Rt. között

¹⁰ BUDAPESTI KÖZLÖNY, 1942. 233. sz. 2.

¹¹ BERÁNNÉ–HOLLÓS, 1977. 266–267.

¹² A magyar állam zárszámadása az 1938/39. évről, 1940. 380.

„A budapesti rendőrfogház építésére megállapított összeg az eredeti tervtől eltérőleg Kistarcsán kisegítő toloncház építésére használtatott fel, mert megfelelőbbnek mutatkozott a toloncoknak a székesfőváros területén kívül való elhelyezése.”¹³

Pontosan nem ismert, hogy mikor hozták az első internáltakat Kistarcsára, azonban a napisajtó révén ismert, hogy az 1939. február elején a Dohány utcai zsinagógánál végrehajtott kézigránátos támadás után a belügyminiszter február 23-án betiltotta és feloszlatta a Nemzeti Szocialista Magyar Pártot, amelynek több vezető tagját a hatóságok előállították, közülük pedig többen Kistarcsára kerültek, ahol március elején közös memorandumban követelték a velük szembeni jogszerű eljárást.¹⁴

Szintén a híradásokból ismert egy másik, 1939-es eset, amelyből arra lehet következtetni, hogy a táborparancsnokság és a viszonylag kis létszámú őrség nem tudott kezdetben fegyelmet tartani a toloncházban. 1939. július végén született az az intézkedés, amely szerint az őrizeteket rendészeti okokra hivatkozva csak közvetlen hozzátartozóik látogathatják. Emiatt a „B” jelű épület lakói fenyegetően léptek fel a tábor őreivel szemben, az épületben lévő bútorokkal eltorlaszolták magukat. Mivel a helyi karhatalmi erők nem tudták kezelni a helyzetet, a fővárosból kértek segítséget. Az akcióban részt vevők közül hatóság elleni erőszak vádjával előállítottak negyvenegy internáltat, akiket a pestvidéki törvényszék fogházába vittek. Közülük aztán huszonkilenc személyt 1939. augusztus 21-én előzetes letartóztatásba helyeztek, a többieket visszavitték Kistarcsára.¹⁵ A huszonkilenc letartóztatottal szemben 1940. november 14-én mondta ki a bíróság a jogerős ítéletet.¹⁶

A szélsőjobboldal mellett a kommunista szervezkedések hatóság által lefogott tagjai is a toloncházba kerültek. Ismertebb közülük az úgynevezett „első Rákosi-perben” is érintett Lukács Jenőt és társai¹⁷ ügye, akiket „szocialista szeminárium szervezése”, illetve Kun Tatár Jenő, akit „baloldali nézetei miatt” vettek őket őrizetbe és kerültek 1942-ben Kistarcsára. A legismertebb talán a Kistarcsára kerülők közül Rajk László, akit 1941 októberében tartóztattak le, azonban nem baloldali aktivitása miatt, hanem mint kétes állampolgárságú személyt, akinek internálási véghatározatát a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) adta ki. A táboron belül a gazdasági hivatalban, az internáltak magánbeszerzésein dolgozott.¹⁸

A tábor szervezetére vonatkozólag csak közvetett források révén lehet információhoz jutni. A Magyar Királyi Rendőrség Kistarcsai Kiegészítő Toloncháza 1940. május 1-től a

¹³ Uo.

¹⁴ A memorandum teljes szövege közlésre került a Fiala Ferenc által szerkesztett (de ekkor anonim módon megjelent) *Zöld könyv* című füzetben, amely a Nemzeti Szocialista Magyar Párt propagandaanyaga volt.

¹⁵ MAGYAR ORSZÁGOS TUDÓSÍTÓ, 1939. augusztus 21. (3. törvényszéki kiadás)

¹⁶ MAGYAR ORSZÁGOS TUDÓSÍTÓ, 1940. november 14. (2. törvényszéki kiadás)

¹⁷ Lukács Jenő és többek között Kéhlínger Pál építőmunkások, az 1920 és 1940 közötti időszakban többször álltak bíróság előtt kommunista röpiratok terjesztése és szervezkedés vádjá miatt. Lásd: BFL - VII.18.d - 03/0275 – 1925. Rákosi Mátyás és társai büntetőügye

¹⁸ ÁBTL 2.1. – I/1-d (V-142673/4) 195–197. Vasdényey István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, kihallgató Farkas Miklós áv. fhgy. 1954. augusztus 30.

Budapestvidéki felügyeleti körzetbe tartozó szerv,¹⁹ 1943. november 15-től pedig Budapesti Főkapitányság illetékességi köre Kistarcsára is kiterjedt, az elsőfokú rendőrhatalmási feladatokat pedig a Mátyásföldi Rendőrkapitányság látta el.²⁰ Parancsnokai közül három ismert, akik egymást követték a toloncház élén: dr. Fehér Mihály (ismeretlen időponttól, de feltételezhetően a toloncház létrejöttétől 1941 májusáig), vitéz Papp József (1941 nyarától 1942 júniusáig) és Vasdényey István rendőrfőfelügyelők (1942 júniusától 1944. november 15-ig).

Magyarország 1944. március 19-én kezdődő német megszállását követően a fővárosi a Röck Szilárd utca 26. szám alatt működő Országos Rabbiképző Intézet már két nap múlva kiegészítő toloncházként működött Ubrizsy Pál rendőr-segédfogalmazó irányítása alatt. Már az első napon 240 főt hoztak ide a német-magyar hatóságok közös begyűjtő akciói nyomán, de az együttműködés és a kedvezmények reményében a Magyar Zsidók Központi Tanácsa április végén saját maga is hirdetményben kérte a zsidó lakosságot, hogy önként jelenjen meg a toloncházban. A „túszként” kezelt zsidókat Brámer (1974) visszaemlékezése szerint április 10-én négyes sorokban a Keleti pályaudvar felé indították el, ahonnan hévvel Kistarcsára vitték őket. A toloncházban aztán a kétemeletes „B” jelű pavilonba került az a nagyból 280 ember, akikre „prominens zsidókként” hivatkoztak (legfőképpen jogászok, bankárok, gyártulajdonosok). Külön pavilonban voltak a „közönséges zsidók” (mintegy 800-1000 fő), illetve a toloncház régi őrizetesei. Egy pavilonban a német parancsnokság rendezkedett be, és ott őrizték a fegyelmi vétséget elkövetett Wehrmacht és SS katonákat is.²¹

A május 15-én megkezdődő tömeges deportálások előtt már történtek szállítások. Kistarcsáról egy transzportvonat április 29-én indult, illetve másnap egy másik Topolyáról. Veesenmayer ezzel kapcsolatban így nyilatkozott a német külügyminisztériumnak küldött táviratában április 29-én:

„Ma indult el az első, 16-50 éves zsidó munkásból álló szállítmány Budapestről²² 1800 fővel. Holnap további vonat indul Topolyáról 2000 zsidó munkással.”²³

A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodáját (MIPI) Kistarcsán előbb Gál Miklós, majd 1944 nyár elejétől Bródy Sándor képviselte. A tőlük származó feljegyzésekből ismertek a tábor – pontos vagy néhol csak hozzávetőleges – létszámadatai, illetve az élelmezési kimutatásokból a nemek szerinti létszámmegoszlásról. Májusban elsősorban a Mosonyi utcai toloncházból, illetve a Fő utcában található Pestvidéki Királyi Törvényszék épületében kialakított Gestapo-központból szállítottak át Kistarcsára zsidókat. A tábor ekkori parancsnoka, Vasdényey István rendőr főfelügyelő közbenjárására május 9-én a táborban lévő 14 év alatti gyermekeket a budapesti Columbus utca 46. szám alatt, a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló barakktáborba vitték át. Elérte azt is,

¹⁹ 97.630/1940. számú BM rendelet

²⁰ 690/1943. számú BM rendelet; 4940/1943. számú ME rendelet

²¹ BRAHAM, 1997. 849.

²² Feltételezhetően a könnyebb földrajzi azonosítás, vagy az egyszerűsítés szándékával nevezte meg Kistarcsa helyett Budapestet.

²³ RÁNKI és mtsai, 1968. 837.

hogy a táborba beköltöző német parancsnokság távozzon a hónap során – arra hivatkozva, hogy a magyar rendőri karhatalom fenn tudja tartani a rendet.²⁴

A nyár eseménytelenül telt a toloncházban, egészen július közepéig. Bródy visszaemlékezéseiből ismertek az első júliusi deportálási kísérlet előzményei is:

„1944. július 12-én (Eichmann) egy vasúti szerelvényt kért a kistarcsai pályaudvarra²⁵ július 14-én reggelre. Amidőn az állomásfőnöktől Vasdényey ezt megtudta, július 12-én a késő esti órákban figyelmeztetett engem, hogy Eichmann megint készül valamire, hiszen 1500²⁶ ember számára 50 vagon rendelt Kistarcsára. Amidőn Vasdényey közlését megtudtam, azonnal visszaindultam Budapestre és miután már késő este volt, felkerestem a lakásán Stern Samut, a Zsidó Tanács elnökét az Eskü úton.”²⁷

A kísérletet az hiúsította meg, hogy Stern kapcsolatba tudott lépni kormányzóval, aki utasítást adott a községből kifutott szerelvény megállítására és visszafordítására – ez a legtöbb forrás szerint Hatvan térségében történt meg. Július 17-én az eredeti transzport 280 tagját átszállították a sárvári kiegészítő toloncházba. Két nappal később, a reggeli órákban Eichmann a svábhegyi SS-főhadiszállásra kérte a Zsidó Tanács teljes vezetését, ahol Otto Hunsche SS-Hauptsturmführer fogadta őket és kezdett velük késő estéig tartó tárgyalásba. Eközben Kistarcsán a Franz Novak SS-Hauptsturmführer vezette különítmény teherautókon Rákoscsabára vitetett hozzávetőleg 1220 embert, ahol vagonokba rakták át őket, és indították útnak Auschwitz felé. A táborparancsnok és az eseményeket figyelő zsidó képviselők nem tudták megállítani az akciót – a telefonvonalait a németek elvágták, a Tanács tagjai pedig a Svábhegyen voltak Eichmann foglyai, így a felettes magyar szerveket senki nem tudta értesíteni.²⁸

Végső soron Vasdényey november 5-én parancsot kapott a még a táborban lévő zsidók bevagonírozására és két napos határidővel a komáromi kisegítő fogházba való átszállítására. A parancsot azonban csak részben hajtotta végre – Vácnál szabadon engedte a foglyokat, ő maga pedig a szovjet hadifogságba eséséig bujkálásra kényszerült.²⁹

Átmeneti évek a Központi Internálótáborrá válásig (1945–1949)

A tábor 1945 eleji újraindítása már viszonylag korán felmerült: Kádár János, a budapesti rendőrfőkapitány helyettese 1945. február 9-én kelt, Erdei Ferenc belügyminiszternek címzett levelében kérte:

²⁴ MZSL HJA XX-A-1-b Napi jelentések Kistarcsáról

²⁵ Feltételezhetően a mai „Kistarcsa” helyi érdekű vasúti megállóhelyről van szó, amely rendelkezett mellékvágánnyal.

²⁶ Bródy Sándor 1944. július 10-én kelt napi jelentése szerint a tábor létszáma 1570 fő volt: 764 férfi és 806 nő (lásd: HU MZSL HJA XX-A-1-b)

²⁷ BENOSCHOFKY, 1975. 69.

²⁸ BENOSCHOFKY, 1975. 71–72.

²⁹ SZEKÉR, 2019. 72.

„A rengeteg kisebb nyilas őrzetésekkel kapcsolatban pedig tervbe vettük a Kistarcsai Internálótábor újrafelállítását vagy valamivel távolabb a fővárostól más internálótábor felállítását. Ott a foglyok élelmezése és esetleg földmunkára való beállítása helyileg könnyebb.”³⁰

Péter Gábor, a Magyar Államrendőrség Budapesti Politikai Rendészeti Osztályának (PRO) vezetője több alkalommal tett jelentést Rákosinak a táborok létszámáról. Eszerint 1945. február 1–12. között 1869 főt (közülük 1547 nyilast, 196 volksbundistát és 126 más egyént), 12–30. között pedig 2643 főt internáltak a budapesti táborokba. Ezekből a jelentésekből ismert, hogy 1945 tavaszán Budapesten és környékén 14 internálótábor működött, összesen 17.700 férőhellyel.³¹ Ezek közül Mátyásföld és Kistarcsa 1500 főt tudott elhelyezni.³² A Kistarcsai Rendőrparancsnokság március 23-án kezdte meg a háborús bűnösként nyilvántartott személyek összegyűjtését – előállításuk helyszíne ideiglenesen a toloncház volt.³³

A toloncház Kürthy István osztályparancsnok 1945. május 5-én kelt jelenése szerint Sólyom László budapesti rendőrfőkapitány a kistarcsai rendőrséget a Budapesti Rendőrfőkapitánysághoz csatolta. Az intézmény neve ekkor: Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitányságának II. számú Toloncháza.³⁴ Szeptemberben a Főkapitányság hatáskörébe nyolc tábor tartozott: Újpest, Rákospalota, Kistarcsa, Pestszentlőrinc, Csepel, Tutaj utca, Fogház- és toloncügyosztály (Mosonyi utca), Buda-déli internálótábor.³⁵ A táborok létszámviszonyai 1946-ban:

Internálótáborok	május³⁶	július³⁷	augusztus³⁸	október³⁹
<i>Kistarcsai</i>	616 fő	464 fő	427 fő	530 fő
<i>Rákospalotai</i>	241 fő	190 fő	128 fő	128 fő
<i>Mosonyi utcai</i>	845 fő	740 fő	824 fő	582 fő
<i>Pestszentlőrinci</i>	174 fő	147 fő	423 fő	–
<i>Csepeli</i>	646 fő	504 fő	392 fő	456 fő
<i>Buda-déli</i>	2881 fő	2345 fő	2725 fő	1874 fő
Összesen:	5403 fő	4390 fő	4919 fő	3570 fő

A Fővárosi Közlöny adatai alapján saját szerkesztés

³⁰ KRAHULCSÁN és mtsai, 2009. 84.

³¹ PALASIK, 1997. 87.

³² KRAHULCSÁN és mtsai, 2009. 114.

³³ MNL PML XVII. 41-192. 114. doboz 97. fond b) Iratok 58/1945. sz. ügyirat. A Kistarcsai Rendőrparancsnokság jelentése a Nemzeti Bizottságnak (Kistarcsa, 1945. március 24.)

³⁴ MNL PML XVII. 41-192. 114. doboz 97. fond b) Iratok 168/1945. sz. ügyirat. Kürthy István osztályparancsnok jelentése a Nemzeti Bizottságnak (Kistarcsa, 1945. május 5.)

³⁵ Fővárosi Közlöny, 1945. 60. sz. 635.

³⁶ Fővárosi Közlöny, 1946. 23. sz. 641.

³⁷ Fővárosi Közlöny, 1946. 29. sz. 783.

³⁸ Fővárosi Közlöny, 1946. 36. sz. 978.

³⁹ Fővárosi Közlöny, 1946. 43. sz. 1092.

Az 1946-ban kibontakozó internálási „revízió” folyamatát a napi pártsajtó is figyelemmel kísérte: a *Szabad Nép* 1946 nyarán kiadott lapszámainak hasábjain több hírtöredék és közölt interjú jelent meg az internálási ügyek felülvizsgálatának menetéről, de itt számoltak be a kistarcsai internálási véghatározat-felülvizsgálatok lezárásáról.⁴⁰ A felülvizsgálatok megállapították, hogy a Kertesi István rendőr hadnagy által vezetett⁴¹ tábor létszáma (ekkor körülbelül 200 fő) a továbbiakban nem indokolja a fenntartást, ezért Szénási Géza rendőr őrnagy, a Központi Internálótábor parancsnoka október 22-én kelt levelében indítványozta Münnich Ferenc budapesti rendőrfőkapitánynál a kis létszámú internált átszállítását a Központi Internálótáborba. Kérte továbbá, hogy hatalmazza fel a kistarcsai tábor számára kiutalt tüzelőanyag átvételére (ezzel szeretne volna a központi táborban a rendes fertőtlenítést elvégezni, és a kiütéses tifusz terjedésének veszélyét elkerülni), valamint a kistarcsai műhely felszerelését átvenni a központi tábor számára. Kérte továbbá a Kistarcsán maradó vagyontárgyak, illetve az épületek őrzésének megszervezését, illetve az őrszemélyzetből átvételt a központi táborba.⁴² Végző soron Münnich október 23-án kelt, Rajknak címzett levelében kérte, hogy takarékosági okokból a kistarcsai tábort számolják fel úgy, hogy az ott lévő őrzetéseket Buda-délre szállítják.⁴³ A főkapitány másnap kiadott napiparancsával megszüntette a kistarcsai tábort, egyben rendelkezett a tiszti állomány új szolgálati helyének kijelöléséről. Október 26-án Szénási levelet írt Kertesinek: elrendelte, hogy az internáltakat október 29-én reggeltől legkésőbb november 6-án 15 óráig szállítsa át a Központi Internálótáborba, valamint adja át a műhely teljes felszerelését, a meglévő élelmiszerkészletet, illetve a kiutalt tüzelőanyag hátralékát. Szénási értesíti Münnichet is, egyben kéri, hogy november 6-ra rendelje el a kistarcsai táborparancsnoknak, a gazdasági hivatal beosztottjának, illetve az őrszemélyzetnek a központi táborba való áthelyezését.⁴⁴ A kistarcsai tábor megszüntetéséről rövid közlemény formájában a *Szabad Nép* október 30-i száma is beszámolt.⁴⁵

A kiürített toloncház számára új funkciót igyekeztek találni – a „demokratikus rendőrség” egyik újonnan létrehozott képzőintézményét tervezték Kistarcsán létrehozni. Az év végén Münnich utasította Solymosi József rendőr ezredest, a Budapesti Rendőri Őrség főparancsnokát az objektum szemrevételezésével, illetve 1947. január elején a belügyminiszternek címzett tájékoztató leveléhez csatolta Solymosi január 4-én kelt jelentését, kérve az abban feltüntetett hiányok mielőbbi pótlását.⁴⁶ Rajk rendelete nyomán 1947. március 3-án létrejött többek között a Magyar Államrendőrség I. számú Kistarcsai Tanosztályparancsnoksága, amely a Budapesti

⁴⁰ Szabad Nép, 1946. 202. sz. 9.

⁴¹ MNL PML XVII. 41-192. 114. doboz 97. fond b) Iratok 596/3/1945. sz. ügyirat. Kertesi István jelentése a Nemzeti Bizottságnak (Kistarcsa, 1946. szeptember 16.)

⁴² BFL VI.12.a.1 6. kisdoboz [48] 27546/46. sz. ügyirat. Javaslat a Kistarcsai Internáló Tábor működésének felfüggesztésére (1946)

⁴³ BANK, 2017. 176.

⁴⁴ BFL VI.12.a.1 6. kisdoboz [48] 27546/46. sz. ügyirat. Javaslat a Kistarcsai Internáló Tábor működésének felfüggesztésére (1946)

⁴⁵ Szabad Nép, 1946. 246. sz. 2.

⁴⁶ BFL VI.12.a.1 8. kisdoboz [22] 3598/1947. sz. ügyirat. Rendőrtisztek karhatalmi átképzésével kapcsolatos jelentés és rendelkezés a kistarcsai tiszti tanfolyam I. sz. Tanosztályparancsnokság keretébe való alárendeléséről

Főkapitányság állományához tartozott, ennek személyzetét képezték ennél a tanosztálynál.⁴⁷ A tanosztály egy zászlóaljba szerveződött, amelyen belül négy század volt: három a legénységi és egy a tiszti állományból, vezetője Ambrus János rendőr őrnagy volt. A tanosztály állomáshelyét 1947. augusztus 9-én Rajk László Laktanyának nevezték el, ünnepélyes keretek között. Október 27-én létrejött a Rendőrgazdászati Tiszthelyettesi Tanalosztályparancsnokság is, amely a Kistarcsán működő egység alosztálya lett, a budapesti főkapitányság állományában külön létszámmal gazdasági területen dolgozó tiszthelyettesek képzését folytatta.⁴⁸ Az 1947 novembere és 1949 márciusa közötti időszakról egyelőre nem állnak rendelkezésre források az alakulat működéséről.

1949. március 21-én a Buda-déli Központi Internálótáborból harminc szakképzett munkást (kőműveseket, illetve villanyszerelőket) szállítottak Kistarcsára azzal a céllal, hogy elkezdjék a műszaki munkálatokat az új tábor épületeiben. Közben Veres József miniszteri osztályfőnök értesítette a Gazdasági Hivatalt, hogy a tábor számára hatszáz „priccs” elkészítéséhez szükséges fa- és vasanyagot szerezzenek be és adjanak át a táborparancsnokság számára – a fekhelyeket az internáltak a tábori műhelyekben fogják összeállítani. Ehhez 300 ezer forintot biztosítottak a költségvetésből, amelyből Ruscsák Lajos rendőr alezredes, táborparancsnok – mivel a fekhelyek összeszereléséért nem járt fizetség – 215 ezer forintot el tudott különíteni. Kérvényezte a belügyminiszternél, hogy ebből az összegből vehessen a táborlakók számára 2500 db szalmazsákot, illetve takarót vehessen (feltételezhetően nagyságrendileg ekkora létszámmal számoltak kezdetben). Kérelmét dr. Kardos György június 23-i válaszlevelében elutasította, a megtakarított összeget vissza kellett szolgáltatni a költségvetésbe. Egyúttal intézkedett 150 db takaró és 280 db szalmazsák beszerzéséről a Pálffy téri raktár készletéből.⁴⁹ Április 3-án éjfélig lezajlott a költöztetés, az egykori Buda-déli központi tábor kiüresedett épületeket május 2-án vette át a Honvédelmi Minisztérium.⁵⁰ Ezzel megkezdődött annak a központi gyűjtőlétesítmények a kialakítása, amely a Rákosi-korszak idején a táborok elosztóhelyeként is szolgált egészen 1953 őszéig, amikor néhány évnyi köztes periódus vette kezdetét, és tartott egészen 1957 elejéig.

⁴⁷ 192.025/1947. BM. IV-1. e. sz. rendelet

⁴⁸ 198.621/1947. BM. IV/1. e. sz. rendelet

⁴⁹ BANK, 2013: 300–301.

⁵⁰ BANK, 2017: 176.

Bibliográfia

A magyar állam zárszámadása az 1938/39. évről, 1940. 380.

BALÁZS Géza: A budapesti helyiérdekű vasutak száz éve. Honismeret, **17.** (1989) 6. sz. 32–37.

BÁLINT Ákos György: Sziget a mérgezett tengerben. Budapesti Ügyvédi Kamara, Budapest. 2013.

BANK Barbara: Fedőneve: „Marcsa” és „Sándor”. Az Államvédelmi Hatóság építkezései a kistarcsai és a recski internálótáborban (1949–1950). In: Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára. Szerk.: ERDŐDY Gábor és mtsai. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 300–304.

BANK Barbara: Recsk. A magyarországi internálótáborok története 1945–1953. Szépművés Kiönyvek Kiadó, Budapest, 2017.

BENOSCHOFKY Ilona: Emberrablás Kistarcsán. In: Mementó. Magyarország 1944. Szerk.: GÁTI Ödön és mtsai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 62–75.

BERÁNNÉ NEMES Éva – HOLLÓS Ervin: Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosszolgálat működéséből, 1920–1944. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1977.

BRAHAM, Randolph L.: A népirtás politikája. Holocaust Magyarországon. II. köt. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997.

BRÁMER Frigyes: Zsidó túsok – Kistarcsa 1944 „B” Pavilon. In: Évkönyv 1973/74. Szerk.: SCHEIBER Sándor. Magyar Izraeliták Országos Képviselte, Budapest, 1974. 340–351.

KOVÁCS Tamás: Megfigyelés, internálás, deportálás. Az internálás és a toloncolás kérdésköre a két világháború között, különös tekintettel a II. világháború korára. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola (doktori disszertáció). Pécs, 2013.

KRAHULCSÁN Zsolt – MÜLLER Rolf – GYARMATI György: Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2009.

PALASIK Mária: Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében (1945). Társadalmi Szemle, **52.** (1997) 7. sz. 87–94.

RÁNKI György – PAMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Lóránt – JUHÁSZ Gyula (szerk.): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

SZEKÉR Nóra: Vasdényey István, a kistarcsai táborparancsnok embermentő tevékenysége. Betekintő, **2019.** 1. sz. 58–79.

SZILÁGYI Gábor–TÖRÖK Mária: Ganz és társa Villamossági-, Gép-, Vagon- és Hajógyár Rt. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1965.

Felhasznált levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára ÁBTL 2.1. – I/1-d (V-142673/4) 194–198. Vasdényey István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, kihallgató Farkas Miklós áv. fhgy. 1954. augusztus 30.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára ÁBTL 3.1.9. V-21680. Vasdényey István vizsgálati dossziéja

Budapest Főváros Levéltára BFL - VII.18.d - 03/0915 – 1942. Kun Tatár Jenő büntetőiratai

Budapest Főváros Levéltára BFL VI.12.a.1 6. kisdoboz [48] 27546/46. sz. ügyirat. Javaslat a Kistarcsai Internáló Tábor működésének felfüggesztésére (1946)

Budapest Főváros Levéltára BFL VI.12.a.1 8. kisdoboz [22] 3598/1947. sz. ügyirat. Rendőrtisztek karhatalmi átképzésével kapcsolatos jelentés és rendelkezés a kistarcsai tiszti tanfolyam I. sz. Tanosztályparancsnokság keretébe való alárendeléséről

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára MNL OL Z 425. - F - 50. Gép- és Vasútfelszerelési Gyár Rt., Kistarcsa

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára MNL OL Z 425. - F - 51. Gép- és Vasútfelszerelési Gyár Rt., Kistarcsa

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára MNL PML XVII. 41-192. 114. doboz 97. fond A Kistarcsai Nemzeti Bizottság iratai

Magyar Zsidó Levéltár HJA XX-A-1-b Szociális Osztály iratai (1944–1945) – Internálótábori napi jelentések

Hivatkozott jogszabályok

A belügyminiszter 1939. évi 760. sz. rendelete a kitiltásra, valamint a rendőrhatalom felügyeletre és az őrizet alá helyezésre vonatkozó részletes szabályok megállapításáról

A belügyminiszter 1940. évi 97.630 sz. rendelete a m. kir. rendőrség vidéki szerveinek felügyeleti körzeteiről

A belügyminiszter 1943. évi 690. számú rendelete, a m. kir. rendőrség működésének Soroksár és Kistarcsa községek területére kiterjesztéséről

A belügyminiszter 1947. évi 192.025. IV/1. e. sz. rendelete rendőri tanosztályok felállítása tárgyában

A belügyminiszter 1947. évi 198.621. IV/1. e. sz. rendelete a rendőrgazdászati tiszthelyettesi tanfolyam felállítása tárgyában

A minisztérium 1943. évi 4.940. M. E. számú rendelete, a m. kir. rendőrség budapesti főkapitánya illetékességi területének kiterjesztéséről